

แผนวิสัยทัศน์ภูมิทัศน์พื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาบางยี่ขันฝั่งเหนือ: การพัฒนาพื้นที่ริมน้ำอย่างยั่งยืนในบริบทของไทย

Landscape Vision Plan of North Bang Yi Khan District: Sustainable Waterfront Development in Thai Context

อลิษา สหวัชรินทร์^{1/}

Alisa Sahavacharin^{1/}

^{1/}สาขาวิชาภูมิสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต จ.ปทุมธานี 12121

^{1/}Department of Landscape Architecture, Faculty of Architecture and Planning, Thammasat University, Rangsit Campus,
Pathum Thani, 12121, Thailand

alisa_landtect@hotmail.com

(Received: 3 March 2016; Accepted: 18 October 2016)

Abstract: This research aims to propose alternatives to develop Chao Phraya river area together with revitalize cultural identity and quality of life for local community. Study area focus on the west bank of Chao Phraya River, Bang Yi Khan. This research is a qualitative research. Methodology was divided into 2 steps. The primary data collection, analysis data from the study area and analysis the secondary data from review literature. Including, proposes landscape vision plan and design the example area. The result showed that landscape vision plan of Chao Phraya River can be divided 3 choices include the conservation old value in the past, develop quality of life in the present and develop economy to the future.

Keyword: Cultural landscape, Chao Phraya River area, public space, landscape vision plan

บทคัดย่อ: งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอแนวทางการพัฒนาพื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาตามแนวทางการพัฒนาเมือง พร้อมทั้งฟื้นฟูอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและคุณภาพชีวิตให้กับชุมชนท้องถิ่น พื้นที่ศึกษา คือ พื้นที่ริมน้ำฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ย่านบางยี่ขัน งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ วิธีการวิจัยแบ่งเป็น 2 ขั้นตอน 1) รวบรวม วิเคราะห์ข้อมูลทั้งข้อมูลปฐมภูมิจากพื้นที่ศึกษา และข้อมูลทุติยภูมิจากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการเสนอแผนวิสัยทัศน์ภูมิทัศน์ (landscape vision plan) และออกแบบพื้นที่ตัวอย่าง ผลการวิจัย พบว่าแผนวิสัยทัศน์ภูมิทัศน์ของแม่น้ำเจ้าพระยาสามารถแบ่งออกเป็น 3 ทางเลือก ได้แก่ การอนุรักษ์คุณค่าเดิมในอดีต พัฒนาคุณภาพชีวิตคนปัจจุบัน และพัฒนาเศรษฐกิจสู่อนาคต

คำสำคัญ: ภูมิทัศน์วัฒนธรรม พื้นที่ริมน้ำเจ้าพระยา พื้นที่สาธารณะ แผนวิสัยทัศน์ภูมิทัศน์

คำนำ

“บางยี่ขัน” เป็นย่านเก่าแก่แห่งหนึ่งในฝั่งธนบุรี ตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมทางน้ำ มีคลองบางยี่ขัน คลองบางจาก เชื่อมต่อจากแม่น้ำเจ้าพระยา ชุมชนริมน้ำนี้มีความสำคัญมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ความเก่าแก่ของชุมชนในย่านนี้มีความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมในพื้นที่ ดังเห็นได้จากสถานที่สำคัญที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ประกอบด้วยโบราณสถานที่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นอาคารอนุรักษ์ (กรมศิลปากร, 2557) ได้แก่ วัดกนิษนาถ วัดคฤหบดี วัดบวรรมงคลราชวรวิหาร วัดสิงห์ วัดทอง วัดสวนสวรรค์ (ร้าง) วัดเปาโรหิตย์ และวัดใหม่เทพนิมิต

การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ และการขยายตัวของเมืองจากฝั่งพระนครมาทางฝั่งธนบุรี การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญจากการขยายเมือง และพัฒนาโครงข่ายการสัญจร จึงเกิดสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาอีกแห่งหนึ่ง คือ สะพานพระราม 8 สร้างโดยพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อบรรเทาการจราจรบนสะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้า และรองรับการเดินทางเชื่อมต่อบริเวณฝั่งพระนครกับฝั่งธนบุรี ซึ่งแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2543 มีผลทำให้บางส่วนของชุมชนย่านบางยี่ขัน โดยเฉพาะบ้านปูนถูกเวนคืน

ปัจจุบันรัฐบาลมีนโยบายจะก่อสร้างโครงการทางเลียบบแม่น้ำเจ้าพระยาทั้ง 2 ฝั่งแม่น้ำโดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อจัดพื้นที่ให้บูรณาการกิจกรรมการส่งเสริมสุขภาพประชาชน การส่งเสริมการใช้จักรยานในการสัญจร นันทนาการกีฬา และการ

ท่องเที่ยว รวมทั้งเพิ่มความปลอดภัยด้านการสัญจรริมแม่น้ำที่เป็นพื้นที่สัญลักษณ์ของประเทศ มีการสร้างเขื่อนป้องกันน้ำท่วมและกันตลิ่งพังเกือบตลอดแนว จากสะพานพระราม 7 จนถึงบริเวณสะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้า รวมระยะทางประมาณ 14 กิโลเมตร ทางเดินติดริมแม่น้ำกว้าง 7 เมตร สวนหย่อม 3 เมตร ทางจักรยานกว้าง 7 เมตร ทางเท้า - บันได 2.50 เมตร ส่วนคอนกรีตที่ยื่นลงไปใต้มแม่น้ำข้างละ 20 เมตร ให้เป็นพื้นที่นันทนาการสาธารณะ และจุดชมวิวแห่งใหม่ของกรุงเทพ ฯ อย่างไรก็ตามก็มีเสียงคัดค้าน และความกังวลต่อผลกระทบรวมถึงกระบวนการออกแบบ (รัชต, 2558) ทั้งผลกระทบต่อชุมชน ความเชื่อมต่อกิจกรรมกับพื้นที่ริมน้ำที่จะถูกตัดขาด การใช้ประโยชน์พื้นที่ที่เหมาะสมต่อกิจกรรมนันทนาการตามวัตถุประสงค์ ผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม การก่อสร้างโครงสร้างขนาดใหญ่ทำให้พื้นที่รับน้ำลดลงและขยะที่อาจติดอยู่ใต้โครงสร้าง ระบบนิเวศชายน้ำที่จะถูกทำลาย รวมทั้งรูปแบบทางกายภาพที่ไม่ได้ผ่านกระบวนการออกแบบและมีส่วนร่วมของผู้ใช้งานอย่างแท้จริง

ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาแผนวิสัยทัศน์ภูมิทัศน์พื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาบางยี่ขันฝั่งเหนือ: การพัฒนาพื้นที่ริมน้ำอย่างยั่งยืนในบริบทของไทย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอแนะทางเลือกในการพัฒนาพื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาตามวัตถุประสงค์ของการพัฒนาเมือง พร้อมทั้งฟื้นฟูอัตลักษณ์ทั้งทางกายภาพและวิถีชีวิตวัฒนธรรมให้ชุมชนและสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีให้แก่ผู้คนในชุมชนโดยสอดคล้องกับสถานการณ์ในปัจจุบันและ

แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในอนาคต ด้วยกระบวนการออกแบบที่เหมาะสมในการพัฒนาพื้นที่ริมน้ำโดยแนวทางการพัฒนาแม่น้ำเจ้าพระยาอย่างยั่งยืนจากการศึกษาสภาพปัจจุบันพร้อมกับศึกษาประวัติศาสตร์ การใช้ประโยชน์ในอดีตและแนวโน้มสำหรับอนาคต ที่คำนึงถึงมิติต่าง ๆ ของแม่น้ำ ชุมชน และสถานที่ตลอดสองฝั่ง ทั้งปัจจัยทางสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม

ขอบเขตของการวิจัย

1.1 ขอบเขตด้านพื้นที่ ขอบเขตการศึกษาในพื้นที่ริมแม่น้ำย่านบางยี่ขันฝั่งเหนือ ระหว่างสะพานกรุงธนบุรีถึงสะพานพระราม 8 ระยะ 500 เมตร จากริมแม่น้ำเจ้าพระยา

1.2 ขอบเขตด้านสังคม ขอบเขตการศึกษาในพื้นที่ประกอบไปด้วย 8 ชุมชนในแนวบางยี่ขัน ได้แก่ ชุมชนบ้านปูน ชุมชนวัดคฤหบดี ชุมชนสะพานไม้ ชุมชนวัดบวรมงคล ชุมชนวัดทอง ชุมชนวัดคิณีนาถ ชุมชนรถไฟพระยาอรรพวงค์ และชุมชนวัดสิงห์

1.3 ขอบเขตด้านการศึกษา งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีชีวิต (อนุวัฒนธรรมและทรงยศ, 2558) ประเภทเพื่อการจัดการ (สรวิศ และชัยสิทธิ์, 2557) โดยการบูรณาการกับการเรียนการสอน มุ่งเน้นให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ นักศึกษาชั้นปีที่ 3 จำนวน 24 คน และคณาจารย์สาขาวิชาภูมิสถาปัตยกรรม 3 ท่าน ในระยะเวลา 2 เดือน ภายในกรอบวิชาการด้านการวางแผนภูมิสถาปัตยกรรม โดยมุ่งประเด็นภูมิทัศน์วัฒนธรรม การประเมินคุณค่าทางกายภาพ คุณค่าทางกิจกรรม และคุณค่าทางความหมายของพื้นที่ศึกษา โดยศึกษาจากข้อมูลทุติยภูมิ และข้อมูลปฐม

ภูมิจากการลงพื้นที่ร่วมกับผู้นำชุมชน ในการสำรวจพื้นที่ที่ ส่งเกิดกิจกรรม และสัมภาษณ์คนในชุมชน

อุปกรณ์และวิธีการ

วิธีดำเนินการวิจัยแบ่งออกเป็น 3 ระยะ ได้แก่ ระยะรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล ระยะการวางแผนวิสัยทัศน์ภูมิทัศน์ และระยะการออกแบบเพื่อพัฒนาพื้นที่ริมน้ำ โดยคณะวิจัยแบ่งการทำงานเป็นกลุ่ม และแต่ละกลุ่มไขว้การวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อนำข้อมูลแต่ละชั้นมาซ้อนทับกัน เพื่อให้ผลการวิเคราะห์ใน ระยะที่ 2 ทุกกลุ่มมีข้อมูลครบ ทุกหัวข้อ

ขั้นรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล

กระบวนการทำงานในระยะแรกนี้มุ่งเน้นการค้นคว้าและรวบรวมข้อมูล ทั้งข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ วิเคราะห์และประเมินข้อมูลพื้นที่วัตถุประสงค์ของระยะนี้เพื่อให้นักศึกษาฝึกการทำงานเป็นทีม ในการวางแผนรวบรวมข้อมูลจากแหล่งต่างๆ คัดแยกชุดข้อมูล วิเคราะห์และประมวลผลข้อมูลอย่างเป็นเหตุเป็นผล โดยการค้นคว้า รวบรวม วิเคราะห์และประเมินข้อมูล นี้แบ่งเป็น 2 ขั้นตอนย่อย ๆ ดังนี้

1) ข้อมูลทุติยภูมิจากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

รวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ (data gathering and analysis) โดยแสดงแผนที่ (map) ประกอบกับภาพถ่ายหรือการแสดงแบบทางสถาปัตยกรรมต่าง ๆ เพื่อแสดงการวิเคราะห์สภาพปัจจุบันของพื้นที่โครงการ ตามหัวข้อหลัก ได้แก่ ประวัติศาสตร์ชุมชน และการตั้งถิ่นฐาน สังคมและวัฒนธรรม กฎหมาย ข้อบังคับ วิสัยทัศน์ แผนพัฒนา และ บทบาทของ

พื้นที่ริมน้ำเจ้าพระยา และความเชื่อมโยงกับบริบทในระดับมหภาค

2) ข้อมูลปฐมภูมิจากการลงสำรวจพื้นที่

เก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล จากการลงพื้นที่โครงการ ประกอบด้วย การใช้พื้นที่ ระบบการ

เข้าถึงและการสัญจร ตำแหน่งและรูปแบบอาคาร สถาปัตยกรรม โบราณสถาน รูปแบบมรดกอาคาร-พื้นที่ว่าง ระบบน้ำและนิเวศวิทยา (figure 2) ระบบสาธารณูปโภค - สาธารณูปการ ทัศนียภาพ มุมมอง และสุนทรียภาพ และกิจกรรม

Figure 2 Map and images show landscape pattern of canals and green patches of the study area

ขั้นตอนการวางแผนวิสัยทัศน์ภูมิทัศน์

นำผลการค้นคว้าและเก็บข้อมูลด้านต่าง ๆ มาทำการวิเคราะห์ เพื่อชี้ประเด็น “คุณค่า” ในด้านต่าง ๆ รวมทั้งสรุปโอกาส และข้อจำกัดของพื้นที่เพื่อนำเสนอวิสัยทัศน์รวมถึงแนวทางพัฒนาทั้งในส่วนของโปรแกรมและพื้นที่ จนเกิดเป็นแผนวิสัยทัศน์ภูมิทัศน์จากกระบวนการวิเคราะห์แบบบูรณาการของแต่ละกลุ่มนำเสนอและอภิปรายในชั้นเรียนเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน

1) การวิเคราะห์คุณค่า

การวิเคราะห์คุณค่าทำเพื่อสร้างความเข้าใจและจัดลำดับความสำคัญขององค์ประกอบในพื้นที่โครงการ โดยนักศึกษาต้องพิจารณา “คุณค่า” ขององค์ประกอบต่าง ๆ เป็นการประเมินคุณค่าของภูมิ

ทัศน์วัฒนธรรมเชิงคุณภาพ (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2556) ใน 3 มิติ ได้แก่ คุณค่าทางกายภาพ คุณค่าทางวัฒนธรรมวิถีชีวิต และคุณค่าทางความหมาย

- **คุณค่าทางกายภาพ** พิจารณาจากพื้นที่ / อาคาร ที่มีตำแหน่ง ที่ตั้ง และรูปแบบที่มีคุณค่าเชิงประวัติศาสตร์ และหรือสถาปัตยกรรม (วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของอาคาร และที่ว่าง) พื้นที่ / อาคาร ที่มีลักษณะกายภาพที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ลักษณะ / ชนิดของพืชพรรณ ระบบนิเวศ และสภาพธรรมชาติ ที่แสดงเอกลักษณ์ท้องถิ่น รวมถึงมุมมอง / ช่องมอง / จุดหมายตาที่สร้างเอกลักษณ์ และจินตภาพที่ดีให้กับเมือง ฯลฯ

- **คุณค่าทางวัฒนธรรมวิถีชีวิต** พิจารณาจากลักษณะการใช้ที่ดิน (เช่น พื้นที่ย่านพักอาศัย - พื้นที่ค้าขาย - พื้นที่เกษตรกรรม - พื้นที่เพื่อการศึกษา - พื้นที่ใช้งานทางศาสนา - พื้นที่ใช้งานราชการ - พื้นที่รกร้าง - อื่น ๆ) ที่มีกิจกรรมสื่อถึงเอกลักษณ์ประวัติศาสตร์ของพื้นที่ / อาคารที่เป็นแหล่งรวมกิจกรรมทางสังคม วิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น การค้าขาย / การสัญจร / การเชื่อมโยง ฯลฯ

- **คุณค่าทางความหมาย** พิจารณาจากพื้นที่ซึ่งส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ความเป็นมาของ “ถิ่นที่” ตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน จนถึงอนาคตเพื่อวิเคราะห์โครงข่ายของเมือง (urban fabric) โดยมุ่งเน้นองค์ประกอบของเมืองที่มีผลต่อการรับรู้ จินตภาพของเมือง (image of the city) ได้แก่ path, node, edge, district, landmark เพื่อกำหนดขอบเขตของแผนวิสัยทัศน์ภูมิทัศน์โดยแต่ละกลุ่มอาจมีการตีความ และให้นำน้ำหนักของคุณค่าที่ต่างกัน เช่น พื้นที่โบราณสถานที่มีความหมายในระดับภูมิภาค หรือร่องรอยการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่อดีตที่จะกลายเป็นความทรงจำร่วมของชุมชน (collective memories) ฯลฯ

2) การประมวลหาโอกาส และข้อจำกัดของพื้นที่

เพื่อเป็นแนวทางเบื้องต้นในการวางแผนจัดการพื้นที่ในขั้นต่อไป นักศึกษาต้องสามารถประเมินและระบุตำแหน่งที่ตั้งของส่วนประกอบต่าง ๆ ภายในพื้นที่โครงการที่ต้องการการจัดการ ทั้งในด้านการส่งเสริม (โอกาส) และด้านการป้องกัน / แก้ไข (ข้อจำกัด) โดยการประเมินงานในขั้นตอนนี้ นักศึกษาจะต้องเข้าใจประเด็นสำคัญ และเป้าหมาย

ของโครงการซึ่งได้มาจากการประมวลข้อมูลโครงการในทุก ๆ ขั้นตอน ออกมาเป็นแผนประมวลโอกาสและข้อจำกัดของพื้นที่โครงการ

3) แผนวิสัยทัศน์ภูมิทัศน์ (landscape vision plan)

เป็นการเสนอวิสัยทัศน์เพื่อชี้แนะแนวทางการพัฒนาพื้นที่โครงการโดยมุ่งเน้นการปรับเปลี่ยนเชิงกายภาพเป็นหลัก แผนวิสัยทัศน์ภูมิทัศน์มีลักษณะเป็นแผนที่แสดงเนื้อหาวัตถุประสงค์ และแนวความคิด (planning objectives and concept) การมองบทบาทของพื้นที่ที่มีผลต่อภาพรวมของเมือง เพื่อนำไปสู่การกำหนดวัตถุประสงค์ แนวคิด การอนุรักษ์ และพัฒนาพื้นที่โครงการการจัดการ และจัดสรรพื้นที่ การใช้ที่ดินแสดง การจัดการสถาปัตยกรรม การจัดการพื้นที่ว่างสาธารณะ การจัดการการสัญจรท่าเรือ จุดขึ้นลงรถขนส่งมวลชน การใช้งาน (functions) และกิจกรรมต่าง ๆ (activities) ในพื้นที่ โดยแสดงกลไกเชิงกายภาพที่ใช้กำหนดแนวทางการพัฒนาเอกลักษณ์ความเป็นถิ่นที่ (sense of place) และแสดงแนวความคิดเฉพาะด้านอื่น ๆ ตามที่แต่ละกลุ่มให้ความสำคัญ และเลือกพื้นที่ตัวอย่างเพื่อนำมาออกแบบพื้นที่สาธารณะริมน้ำตามวิสัยทัศน์ โดยพัฒนารายละเอียดของโครงการ ในด้านผู้ใช้สอย กิจกรรม การใช้งาน แนวคิด นำมาออกแบบการวางแผนและรายละเอียดแสดงทัศนียภาพ องค์ประกอบทางภูมิทัศน์ เพื่อเป็นตัวอย่างแสดงแนวคิดของแผนวิสัยทัศน์ภูมิทัศน์เป็นกายภาพ นำมาอภิปรายผลของแนวทางเสนอแนะร่วมกับชุมชนและผู้เชี่ยวชาญ

ผลการศึกษาและวิจารณ์

จากการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลทุติยภูมิด้วยวิธีการทบทวนวรรณกรรม พบว่า ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาปัจจุบัน แต่เดิมเป็นส่วนหนึ่งของทะเลอ่าวไทย การพัดพาตะกอนมาทับถมทำให้เกิดเป็นพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่ค่อย ๆ สะสม และขยายตัวขึ้นเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายของระบบนิเวศ มีความอุดมสมบูรณ์ของแร่ธาตุในดิน ประกอบกับแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค เพาะปลูก และคมนาคม ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐาน และใช้ประโยชน์พื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำ ต่อมาที่ราบลุ่มเกิดใหม่นี้ อยุธยาธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ก็ล้วนตั้งอยู่บนพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา เกิดเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับน้ำ

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานริมน้ำปรากฏเป็นลักษณะสถาปัตยกรรมแบบเรือนแพ และได้ถูกยกสูง โดยหันหน้าบ้านออกสู่แม่น้ำ ซึ่งปรากฏอยู่ถึงปัจจุบัน สังคมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา คือการเป็นสังคมเกษตร ทำสวนทำนา และการค้าทางทะเล โดยมีเส้นทางน้ำเป็นเส้นทางคมนาคม มีน้ำใช้เพื่อการกินการอยู่ โดยรูปแบบการตั้งถิ่นฐานริมน้ำเป็นแบบแนวยาวไปตามลำน้ำ (linear pattern) ด้านหน้าของบ้านเรือน วัด สถานที่สำคัญล้วนหันหน้าลงสู่แม่น้ำที่เป็นเส้นทางคมนาคมหลัก ส่วนด้านหลังเป็นพื้นที่เพาะปลูก (ศรีศักร, 2555) ในทางวัฒนธรรมประเพณีก็มีพระราชพิธี และประเพณีที่เกี่ยวข้องกับน้ำแต่การเปลี่ยนแปลงของเมืองที่ขยายตัวออกจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่เป็นศูนย์กลางเดิม และการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการสัญจรจากทางน้ำเป็นทางบก ระบบการสัญจรทางถนนทำให้

บทบาทของความเป็นเมืองริมแม่น้ำเจ้าพระยาค่อย ๆ ลดลง รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับน้ำลดบทบาทลง มีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเมืองน้ำสู่สังคมเมืองบก (figure 3)

บางเขิน เป็นย่านเก่าแก่แห่งหนึ่งในฝั่งธนบุรี เขตบางพลัด เป็นชุมชนใหญ่ที่มีความสัมพันธ์กับบริบททางสังคม และวัฒนธรรมในพื้นที่มาเป็นเวลานาน เห็นได้จากสถานที่สำคัญที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ และยังคงอยู่ เช่น วัดใหม่เทพนิมิตร วัดทอง และวัดบวรมงคล ด้วยความเป็นพื้นที่ลุ่มริมแม่น้ำเจ้าพระยาเดิมเป็นแหล่งสวนผลไม้ตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา (ปราณี, 2552) เนื่องจากมีคลองที่เชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งแต่เดิมเรียกว่า “สวนบางบอน” ซึ่งเป็นแหล่งปลูกเงาะและทุเรียนที่มีชื่อเสียง บ้านปูนเป็นชุมชนดั้งเดิมในย่านบางเขิน อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยา และนำความรู้การทำปูนมาใช้ในการดำรงชีพสืบมาถึงช่วงรัตนโกสินทร์ตอนกลาง (วิจิตรานู, 2555) และ (ทวัต, 2550) วังบางเขินที่หลงเหลืออยู่แค่แนวกำแพง บริเวณใต้สะพานพระราม 8 (สุเจนและบุญกิจ, 2552) โรงสุราเป็นสถานที่ขึ้นชื่ออีกแห่งหนึ่ง ชาวจีนมาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณนี้ แต่วิถีชีวิตในปัจจุบัน วัฒนธรรมการกินหมากกินพลู สวนผลไม้ เต่าเผาปูน และโรงสุรา ไม่หลงเหลือให้เห็นอีกต่อไป เนื่องจากการเติบโตทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม การขยายตัวของเมือง และการสร้างถนน ส่งผลให้วิถีชีวิตการประกอบอาชีพดั้งเดิมเปลี่ยนไป คนดั้งเดิมในชุมชนย้ายถิ่นฐานออกไป คนต่างถิ่นเข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้น อาชีพส่วนใหญ่เป็นรับจ้างทั่วไป ใช้พื้นที่บ้านปูนเป็นแคที่พักอาศัย และออกไปทำงานนอกย่าน

แผนวิสัยทัศน์ภูมิทัศน์พื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาบางยี่ขันฝั่งเหนือ:
การพัฒนาพื้นที่ริมน้ำอย่างยั่งยืนในบริบทของไทย

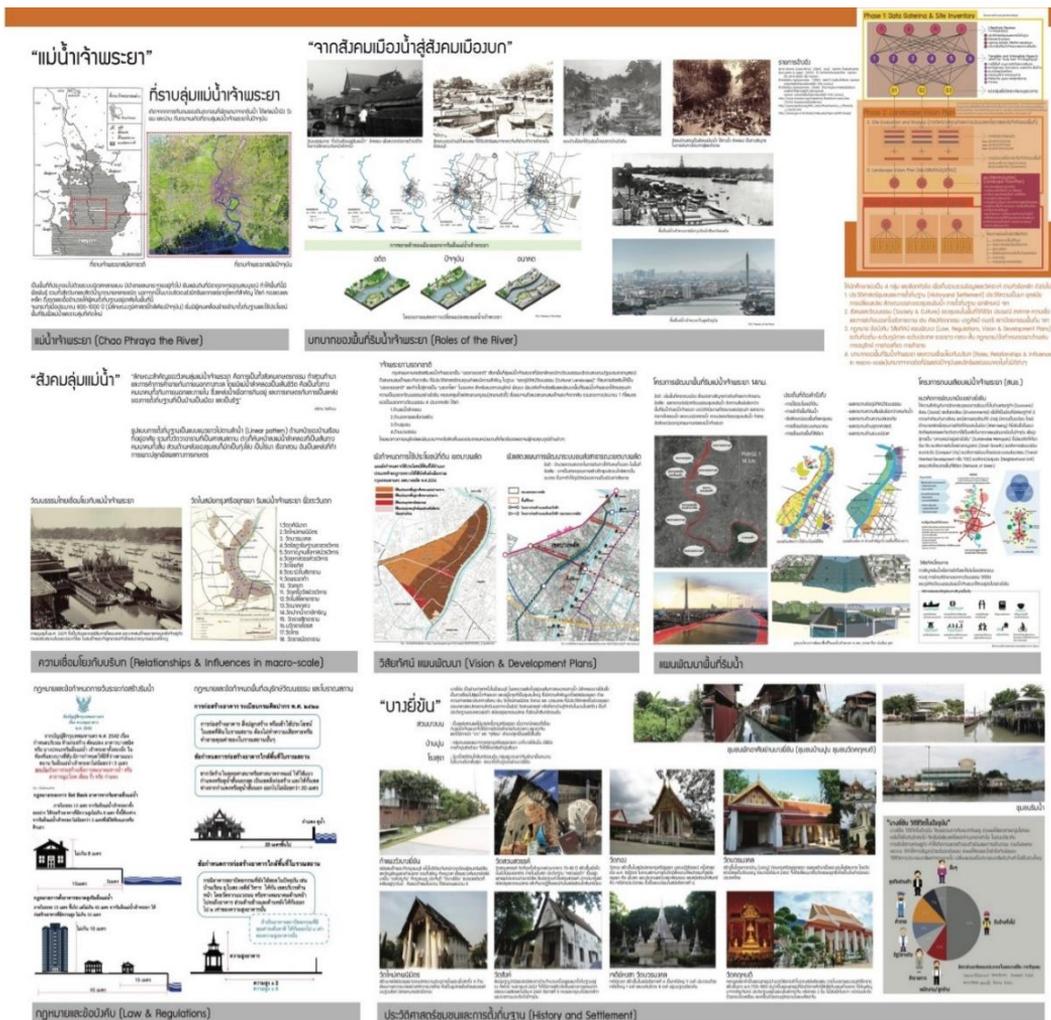

Figure 3 Result from data gathering and analysis

จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างสรุปได้ว่าแต่ละชุมชนมีอัตลักษณ์แตกต่างกัน โดยชุมชนที่อยู่ติดถนนเจริญสนิทวงศ์ และถนนใต้สะพานกรุงธน จะมีรูปแบบการดำรงชีวิตที่เป็นเมืองมากกว่า มีความทันสมัย รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบเรือแฉก และอาคารพาณิชย์ ในขณะที่ชุมชนริมน้ำ เช่น ชุมชนบ้านปูน ชุมชนวัดคฤหบดี และชุมชนวัดบวรมงคล มี

ความสนิทสนมกันระหว่างคนในชุมชน และมีสำนึกรักถิ่นที่สูง วัดเป็นศูนย์รวมในการจัดกิจกรรมต่างทางด้านความเชื่อ และศาสนา มีศาลเจ้าปึงเก่าก่งมาเป็นสถานที่ทำกิจกรรมทางสังคมของชุมชนบ้านปูน ซึ่งแสดงถึงวัฒนธรรมและวิถีชีวิตแบบไทยพุทธและไทยจีน

Figure 4 Result from site survey and analysis: social and culture, access and circulation, land use, visual and aesthetic

การเข้าถึงของพื้นที่แบ่งเป็นทางน้ำและทางบก ทางน้ำนั้น ทิศตะวันออกติดแม่น้ำเจ้าพระยา มีท่าเรือ 3 ท่า ได้แก่ ท่าสะพานกรุงธน ท่าวัดบวร มงคล และท่าวัดคฤหบดี คลองไม่สามารถสัญจรได้ เนื่องจากมีประตูน้ำกั้นและความตื้นเขินของคลอง ส่วนการสัญจรทางบก ทิศเหนือติดถนนราชวิถีและ สะพานกรุงธน ซึ่งเชื่อมฝั่งธนบุรีกับกรุงเทพฯ เข้าด้วยกัน ด้านทิศตะวันตกมีถนนจรัญสนิทวงศ์ ซึ่งมี ซอยเชื่อมจากถนนเข้าพื้นที่ในทิศทางตั้งฉากกับ แม่น้ำเจ้าพระยา ถนนบางส่วนซ้อนทับลงบนเส้น คลองเดิมที่กลายเป็นแคทางระบายน้ำ และมีซอย ย่อยและตรอกเชื่อมต่อแต่ละซอยเข้าด้วยกัน ซึ่งซอย ย่อยและตรอกเข้าถึงได้ด้วยรถจักรยานยนต์และทาง คนเดินเท่านั้น ทิศใต้ติดสะพานพระราม 8 (ส่วน ยกระดับ) ซึ่งไม่มีทางเชื่อมลงในพื้นที่ ในซอยหลักจะ มีการบริการรถสองแถว และจักรยานยนต์รับจ้าง ใน

อนาคตมีแผนเส้นทางรถไฟฟ้าสายสีน้ำเงิน สถานี สิรินครและสถานีบางเขินบนแนวถนนจรัญสนิทวงศ์ พื้นที่ที่สาธารณชนสามารถเข้าถึงน้ำได้มีเฉพาะ พื้นที่วัดริมน้ำ ท่าเรือ และสวนสาธารณะ ซึ่งล้วนมี เขื่อนริมตลิ่งสูงเหนือระดับสายตา กั้นพื้นที่ สาธารณะเหล่านี้กับแม่น้ำเจ้าพระยา ด้านการใช้ ที่ดินริมน้ำและ อัตลักษณ์ของชุมชนสวนผลไม้ ปรากฏเหลือในรูปของผังที่ดิน ส่วนที่เป็นคลอง บางส่วนได้แปรเปลี่ยนเป็นถนน วัดที่แต่เดิมอยู่ริมน้ำ และหันหน้าออกสู่มแม่น้ำหรือคลอง เปลี่ยนพื้นที่ ริมน้ำเป็นลานลาดแข็งและที่จอดรถ ชุมชนริมน้ำถูก ตัดขาดจากน้ำด้วยเขื่อนป้องกันน้ำท่วมและเน้นการ เข้าถึงทางบก กิจกรรมต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงถูก ซ้อนทับลงบนภูมิทัศน์ การใช้ที่ดินส่วนใหญ่เป็นที่อยู่ อาศัย พาณิชยกรรมอยู่บริเวณทิศเหนือของพื้นที่ มี ศูนย์กลางอยู่ที่ตลาดกรุงธน และริมถนนที่รถยนต์

เข้าถึงสะดวก ชุมชนยังมีวัดและโรงเรียน รวมทั้งสถานที่ราชการที่อยู่ริมน้ำ และยังใช้ประโยชน์จากน้ำ ได้แก่ สถานีตำรวจบรรรมงคล และสถานีดับเพลิงบรรรมงคล

ในด้านมุมมอง เชื้อกันน้ำบดบังทัศนียภาพ และตัดความความสัมพันธ์ทางมุมมองระหว่างคนกับแม่น้ำเจ้าพระยา จุดหมายที่สำคัญคือสะพานพระราม 8 และวัดต่าง ๆ อาคารสูงในพื้นที่ได้แก่ โรงเรียนทิวไผ่งาม โรงเรียนวิเวกริไซท์ และคอนโดลุมพินีเพลส โดยรวมในพื้นที่ไม่สามารถรับรู้ความเป็นพื้นที่ริมน้ำเจ้าพระยาได้ สถาปัตยกรรมแผนกลุ่มอาคาร เรียงตัวแบบแนวเส้น เป็นอาคาร

พาณิชย์ขนานไปกับถนน กลุ่มอาคารแบบล้อมรอบที่ว่าง โอบพื้นที่ให้เกิดที่ว่างกลางกลุ่มอาคาร วัดโรงเรียน อาคารแบบวางตัวเป็นกลุ่ม ที่อยู่อาศัย

จากขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลและประเมินศักยภาพข้อจำกัดของพื้นที่ จึงทำให้เกิดการเสนอแนวทางการวางแผนวิสัยทัศน์ภูมิทัศน์ จากการวิเคราะห์ ประเมินคุณค่า ศักยภาพและข้อจำกัดแบ่งเป็น 3 แนวทางวิสัยทัศน์ภูมิทัศน์ ได้แก่ 1) มุ่งเน้นการอนุรักษ์คุณค่าเดิมในอดีต 2) มุ่งเน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตปัจจุบันของคนในชุมชน และ 3) มุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจสู่อนาคตจากฐานทุนทางวัฒนธรรมเดิม

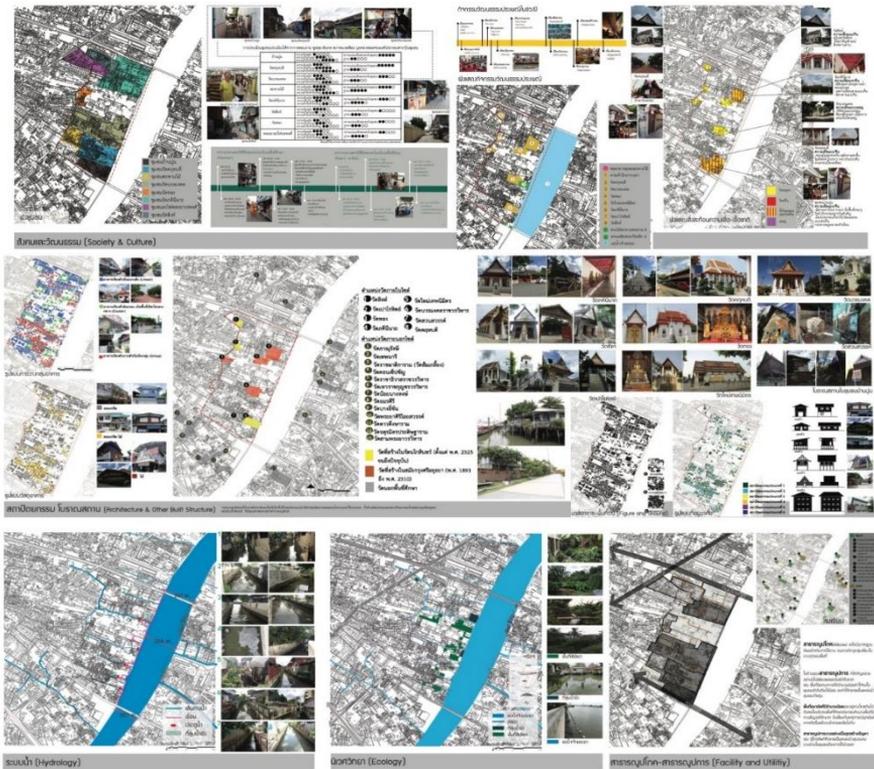

Figure 5 Result from site survey and analysis: Architecture and historic building, hydrology, ecology, facility and utility

ชุมชนสร้างสรรค์ผลักดันเศรษฐกิจจากอัตลักษณ์ที่สะท้อนตัวตนของชุมชน อันเป็นปัจจัยสำคัญในการต่อยอดความสำเร็จในการพัฒนาสังคมและชุมชนที่ยั่งยืน ศักยภาพที่สำคัญ พัฒนาโบราณสถานและชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

สรุป

การพัฒนาพื้นที่สาธารณะริมน้ำที่มีบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่มีความซับซ้อน ต้องการข้อมูลและการวิเคราะห์ในหลายมิติ ผลจากการประเมินกลุ่มนักศึกษาผู้ทำการศึกษาพื้นที่ และผู้เชี่ยวชาญแสดงให้เห็นว่า วิสัยทัศน์ภูมิทัศน์ทั้ง 3 แนวทาง สามารถตอบวัตถุประสงค์หลักทั้ง 3 วัตถุประสงค์ได้ โดยวิสัยทัศน์ภูมิทัศน์การอนุรักษ์คุณค่าเดิมในอดีตได้คะแนนการฟื้นฟูอัตลักษณ์ทั้งทางกายภาพและวิถีชีวิตวัฒนธรรมให้ชุมชนในระดับสูงสุด วิสัยทัศน์ภูมิทัศน์พัฒนาคุณภาพชีวิตของคนปัจจุบัน ได้คะแนนด้านการสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีให้แก่ผู้คนในชุมชนในระดับสูงสุด และวิสัยทัศน์ภูมิทัศน์พัฒนาเศรษฐกิจสู่ออนาคตได้คะแนนการพัฒนาพื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาตามแนวทางการพัฒนาเมืองในระดับสูงสุด แสดงให้เห็นว่าวัตถุประสงค์ที่ต่างกันทำให้เกิดทางเลือกที่ต่างกัน ซึ่งกระบวนการออกแบบที่เหมาะสมในการพัฒนาพื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาอย่างยั่งยืนควรจะเกิดจากการศึกษาประวัติศาสตร์คุณค่าจากอดีต สภาพปัจจุบันและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในอนาคต โดยคำนึงถึงมิติต่าง ๆ รวมทั้งปัจจัยทางสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม

ทางสังคม การพัฒนาพื้นที่ริมน้ำต้องสามารถตอบสนองความต้องการของคนในชุมชน พัฒนาจาก

รากฐานทางวัฒนธรรมผ่านการดำรงชีวิตของชุมชนมาแต่อดีต จึงทำให้เกิดพัฒนาการความเข้มแข็ง ดังนั้นการพัฒนาพื้นที่ริมน้ำโดยปิดกั้นความสัมพันธ์กับน้ำ ย่อมไม่ก่อให้เกิดความยั่งยืน **ทางเศรษฐกิจ** ซึ่งเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญของการพัฒนาอย่างยั่งยืน การพัฒนาด้วยทุนทางวัฒนธรรม นอกจากจะสามารถกระตุ้นเศรษฐกิจในพื้นที่แล้ว ยังทำให้เกิดความภาคภูมิใจในถิ่นที่ **ทางสิ่งแวดล้อม** การออกแบบต้องคำนึงถึงบทบาทเดิมของแม่น้ำ การเป็นเส้นทางไหลของน้ำ แม่น้ำเจ้าพระยาจำเป็นต้องสามารถรองรับน้ำ และส่งผ่านน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. 2557. ทะเบียนโบราณสถาน.

(ระบบออนไลน์). แหล่งข้อมูล:

<http://www.finearts.go.th/> (4 สิงหาคม 2558)

จักรสิน น้อยไธภูมิ. 2550. หลักการทางแนวคิด

ชุมชนเมืองที่พอเพียง. วิทยานิพนธ์

สถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต.

มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ. 217 หน้า

ชวัด อำไพพรรณ. 2550. การศึกษาแนวทางการ

ออกแบบศูนย์เรียนรู้เนื้อหาด้านประวัติศาสตร์

ชุมชน และศิลปวัฒนธรรมในพื้นที่ธนบุรี โดย

การปรับประโยชน์ใช้สอยจากอาคารเก่า

ทรงคุณค่าและบูรณาการส่วนใหม่

สถาปัตยกรรม. วิจัยและสาระสถาปัตยกรรม/

การผังเมือง 5(3): 53-67

ณปภัช รัตนวรรณกร และสุรินทร์ มหาวรรณ. 2557.

การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนจากทุนทาง

- วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์สงครามโลกครั้งที่ 2 บ้านต่อแพ ตำบลแม่เงา อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน. วารสารการพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิต 2(2): 179-187.
- ปราณี กล้าส้ม. 2552. ย่านเก่าในกรุงเทพฯ. เล่มที่ 1. พิมพ์ครั้งที่ 4. เมืองโบราณ, กรุงเทพฯ. 88 หน้า
- วิธนาฐ พัทธ์ฆรวงศ์วาน. 2555. “บางยี่ขัน” ถิ่นวังเจ้าลาว โรงสุราและโรงปูน. (ระบบออนไลน์). แหล่งข้อมูล: <http://lek-prapai.org/home/view.php?id=5034> (10 สิงหาคม 2558)
- รัชต ชมภูนิช. 2558. ข้อทักท้วงต่อโครงการพัฒนาริมแม่น้ำเจ้าพระยา. นิตยสาร Builder 25(11): 66-67
- สรวิศ เวสสุนทรเทพ และชัยสิทธิ์ ด้านกิตติกุล. 2557. แนวโน้มการศึกษามัธยมศึกษาวัฒนธรรมในประเทศไทย. วารสารวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ 10(3): 143-163
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. 2556. คู่มือการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมประเภทย่านชุมชนเก่า. สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, กรุงเทพฯ. 104 หน้า.
- สุวิภา จำปาวัลย์ และธัญญา พรหมบุญมย์. 2558. แนวทางการพัฒนาศักยภาพและการบริหารจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนมีส่วนร่วมเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ในตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน. วารสารการพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิต 3(1): 5-16.
- สุเจน กรรพทฤทธิ และบุญกิจ สุทธิญาณานนท์. 2552. จากเวียงจันทน์ถึงบางกอกตามรอยเจ้าอนุวงศ์ คดีปมประวัติศาสตร์ไทย-ลาว. นิตยสารสารคดี ปีที่ 25 ฉบับที่ 291: 100-152
- ศรีศักร วัลลิโภดม. 2555. พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของคนสยามในลุ่มน้ำลำคลอง. (ระบบออนไลน์). แหล่งข้อมูล: <http://lek-prapai.org/watch.php?id=833> (10 สิงหาคม 2558)
- อนุวัฒน์ การถัก และทรงยศ วีระทวีมาศ. 2558. ภูมิทัศน์วัฒนธรรม : ความหมาย พัฒนาการทางแนวคิดและทิศทางการศึกษาวิจัย วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ม.ขอนแก่น 14(2): 1-10

